סיפורים קטנים בצד הסיפורים הגדולים

שולמית גבע

ע ל

בת-שבע

סיפורה של בת-המושבה

מאת: **מירית גל-עד**

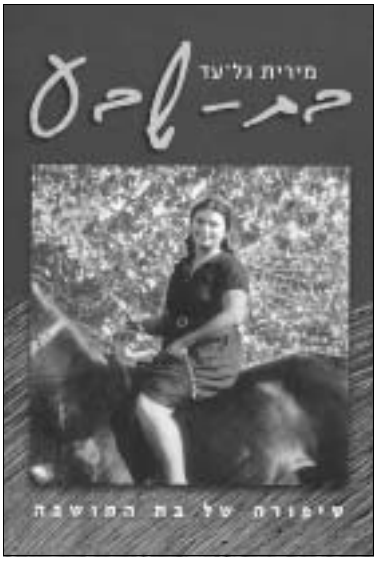

לוי ורשאי, שומר המושבה מנחמיה, נרצח בשתי יריות רובה באחד הלילות כשעמד על משמרתו. במותו הניח אחריו את ארוסתו, בת-שבע פנטורין, בת לאחת ממשפחות מייסדי המושבה. בת-שבע נצרה את זכרו כל ימיה. אחרי תקופת אבל לא קלה, התנערה ושיקמה את עצמה. פגישתה עם איש הביטחון אזרח מרקובסקי, לימים מור, עזרה לכך מאוד ללא ספק. אתו הקימה משפחה וחייתה חיים ארוכים ומלאים.

מידי שנה, כשעלתה בת-שבע עם משפחתה על קברי הוריה במנחמיה, הניחה פרחים גם על קברו של אהובה לשעבר. בשנה אחת נמצא פתק על הקבר: "מי שמטפל בקבר זה בבקשה להתקשר ל..." הסתבר שאחותו של לוי ורשאי, שעובדת קיומה לא היתה ידועה להם וגם היא לא ידעה על אירוסי אחיה, שרדה את המלחמה ועלתה ארצה. במאמצים גדולים הצליחה להגיע לקברו של אחיה, מצפה למצוא אתר נטוש ומוזנח, והנה הוא שמור ומטופח, וזר מונח מעליו. כמעט מיותר לציין כי שתי המשפחות שמרו מאז על קשרים טובים, קשרי כמעט-משפחה.

אזרח מור, בעלה של בת-שבע ואביה של מחברת הספר מירית גל-עד, היה איש ביטחון. מאוחר יותר הצטרף למשטרה והגיע לדרגת קצונה בכירה. במותו נקבר בחלקה המשטרתית של בית-העלמין הצבאי בהר הרצל, ובת-שבע לא יכלה, איפוא, להיקבר לצידו. בעצה אחת עם ילדיה החליטה להיטמן, בבוא יומה, בבית הקברות של מנחמיה, בית ילדותה ונעוריה, בחלקה הפנויה שליד לוי ורשאי. תמונת שתי המצבות, של בת-שבע ושל לוי המונחות זו בצד זו, מובאת בספר.

סיפור מופלא זה מובא בספר שלפנינו לא כיחידה אחת וברצף. הוא עובר כחוט השני לאורכו, סיפור בתוך סיפור. אחד מכמה וכמה המצויים בו.

★

הנה עוד אחד, אמנם קצר יותר ומופיע ברצף, אולם גם הוא סיפור בתוך סיפור, אוצֵר בתוכו אהבה, שברון לב, טרגדיה וסערת רגשות במידה לא פחותה: זהו הסיפור על אהובתו של אלדד פן, בנם יפה-התואר של הצייר אַבל פן ורעייתו אסתר, הבן שדמותו הונצחה כאשר שימש לו כמודל לציור דוד המלך. אלדד פן נפל בגוש עציון. ביום ההולדת שאחרי מותו מצאו הוריו שבורי הלב זר פרחים ליד דלת ביתם, מלווה בפתק: "פרחים מאלדד", כך שניתן היה לפרשו כאילו הבן הוא ששלחם. מכיוון שחלק מאנשי הגוש נפלו בשבי הלגיון הירדני, פנו ההורים הנסערים לאביה של המחברת, בעלה של בת-שבע, שהיה קצין משטרה וידיד המשפחה, והוא החל לבדוק בין השבים מן השבי. מהם נודע לו על חברתו של אלדד אשר נפלה בשבי וחזרה ממנו זמן קצר לפני אותו יום הולדת. שיחות, בדיקות וגישושים הובילו להשערה מבוססת כי צעירה זו, המומה מן הקרב והשבי, מוכת יגון על מות אהובה, היא זו שהניחה את הפרחים עם הפתק הנורא כל כך לפני דלת ההורים השכולים. היא המשיכה לעלות על קברו מידי שנה ביום הזיכרון, יצרה קשר עם הוריו והרבתה לבקר בביתם לאורך תקופה מסוימת, אולם על הנחת הזר על מפתן הבית לא התוודתה. במהלך התחקיר לספרה, מספרת מירית גל-עד, היא נפגשה עם החברה והציגה בפניה את השאלה במפורש. אותה חברה, אז צעירה שבורת לב ונסערת על סף טירוף, עתה אישה מבוגרת, טענה שאינה זוכרת.

★

מופלא הוא גם סיפור ראשית דרכו של פנטורין הסבא, אביה של בת-שבע, שעזב את בית הוריו עוד כשהיה נער. ניסיונו הראשון ביציאה פורקת-עול לעצמאות לא עלה יפה, והוא הוחזר אחר כבוד מתחנת הרכבת באנטוורפן לבית הוריו בקובֶּל שברוסיה. בפעם השנייה היתה נסיעתו מאורגנת יותר, והוא הגיע לאמריקה. הוא לא השתלב בקהילת היהודים בניו-יורק, כחבריו למסע, אלא נדד יחד עם קבוצת מהגרים נורווגים לצפון דקוטה. שם הקים חווה חקלאית ובה חי, כמעט-קאובוי, יחד עם עובדיו האינדיאנים, בני שבט דקוטה. הוא שינה את שמו מ"בּרוך" ל"בּן". אחרי שנפצע קשה בנפילה מסוס בעת ציד בופאלו, התחתן עם האחות שטיפלה בו בבית-החולים. זמן לא רב אחר כך מצא אותה במיטתו עם חברו הטוב שבא מרוסיה והתארח בביתו. הוא החליט לסיים את פרק החווה והנישואין בחייו, וחזר לבית הוריו ברוסיה.

גם המשך סיפורו אינו שגרתי. בבית הוריו פגש את מי שהפכה לאשתו השנייה וידידתו לשארית חייו. אחרי שנולדו בנותיהם החליט הזוג לעלות לארץ-ישראל. קודם נסע הוא, נפגש בארץ עם קרובי משפחת אשתו והתיישב עמם במלחמיה, שברבות הימים הפכה למושבה מנחמיה. כשקבע בה את ביתו, שלח להביא את המשפחה. זו באה כפי שמגיעים אנשים טובים מאירופה: עם ארגז מסע ובו בגדי מלמלה וקטיפה, כלי חרסינה עדינים וסַמובר עשוי כסף עם צלוחית תואמת לאיסוף טיפות, מפיות תחרה ומפות

הוצאת מלוא בע"מ, 330 עמודים.

צחות כשלג. כל הכבודה הזו היטלטלה בדרכים עד שמצאה עצמה במלחמיה שעל גדות הירדן, בין ברחשים ויבלית, התק־פות ערבים ובצורת, מים בג׳ארות וחום מעיק, שבמזל לא המיס את הארגז עצמו. ממלחמיה דואג האיכר פנטורין להעביר ארצה חלק מכלי העבודה ששימשו אותו בצפון דקוטה. מחרשת המסמר הוחלפה במחרשת ברזל בעלת שני סכינים, והחר־מש והמגל — במקצרה. חלק מאדמותיו תרמה המשפחה מאוחר יותר לצורכי בית הקברות, שנקרא על שמם.

★

כמה מעגלי חיים מתבטאים בסיפורים הללו! מעגלים הנפתחים ונסגרים, מש־תלבים אלה באלה ונפרדים, נחצים ושוב מתעגלים. רק החיים האמיתיים מסוגלים לברוא רצף אירועים שכזה. וסיפורים אלה הינם רק חלק מן הסיפורים והאי־רועים בקורות אותן משפחות — פנטורין, רוזנפלד, ויינשטיין ומרקובסקי-מור, או־תם מביאה מירית גל-עד בספרה העמוס והמרתק על תולדות ברוך-בן ומרים פנטורין, הם סבהּ וסבתה, ובתם בת-שבע, היא אמהּ. סיפור חיים בו משתלבים גם דודיה ודודותיה ומשפחותיהם, וגם אנ־שים שפגשו במהלך השנים וגורלותיהם נכרכו והשתלבו זה בזה.

ספר עמוס עד להתפקע. משאיר אחרי קריאתו הרגשה שלו התאפשר הדבר בידי המחברת, היתה היא מכפילה ומשלשת את נפחו, מוציאה כרך שני ושלישי, וגם כך משאירה עדיין הרבה סיפורים בחוץ. מעניין כמה מקום תופס בביתה החומר שאספה, ומה היא עושה, או תעשה, עם כל מה שנותר בידה.

ריבוי העלילות בספר שלפנינו לא בא על חשבון ירידה לפרטים ושרטוט מדויק של אנשים ואירועים. הנה מקס גיליות ״הרוקח המקומי״, המופיע במרבית סי־פורי המושבה כיוון שהיה גם רופא לעת מצוא, גם חובש ויועץ, גם מיילדת, אחות ומטפלת, וגם וטרינר; הנה גם מנחם תלמי בן ה-13, מילדי בן-שמן, העומד בשש בבוקר באחת השבתות בפתח ביתה של בת-שבע כדי לצאת אתה לקטיף הפטריות, ומניח כך את היסודות לידידות אמיצה לעשרות שנים, בה נכללים, לחוד וביחד, בת-שבע, אזרח ובתם מרים; גם חוקר המלריה שערך תחרות בין ילדי מלחמיה ללכידת יתושים מופיע שם, גם הרופאים שהוזעקו לטפל בבן המושבה שנורה למוות, או הגיאולוג שערך את סקר מרבצי הגבס באזור, הגננת של מלחמיה שהיתה רעייתו של לוין קיפניס, ד״ר טיכו הידוע, אלזה דובלון המורה האגדתית לבלט, משה שרת ומשפחתו, יוסף מיוחס מדריך ה׳צופים׳ בירושלים. אפילו נהגי ״המקשר״ מוזכרים. אורחים של המשפחה, חברים ללימודים, לשכונה, לכוחות הביטחון. כל מי שחצה את מהלך חייה של בת-שבע ומשפחתה, ולו בריצה, מוזכר בשמו, ובדרך כלל עם אמצעי אפיון וזיהוי חיים ומוחשיים.

המחברת מתעדת גם אווירה, מצבי-רוח והלכי נפש: תיאור בת-שבע המומת האבל, החוזרת לביתה מביה״ס החקלאי אחרי רצח אהובה לוי ורשאי, מוקפת בני-משפחה וחברים מלאי אהבה ורצון לסייע, אך מרגישה שהיא מסתובבת ביניהם ואיש אינו יודע ממש מה לעשות אתה; היא מתארת את הנחמה שיש בביצוע עבודות שגרתיות, כמו אריזת פרי הדר, המאפשר למחשבות לנדוד, לשיחות לקלוח ולתהליך ההשלמה וההחלמה להתחיל. את חיי היומיום מתבלת המ־חברת בתיאור בליל השפות בהן דברו ביניהם האיכרים, ניסיונותיהם לשחזר את המטעמים שזכרו מרוסיה הקרה בחום הלוהט של עמק הירדן, וניסיונותי־הם להתאים את בגדי החג הכבדים שהביאו עימם לערבי הריקודים במושבה. גם הקשרים האמיצים שבין מנחמיה לבין הישובים הסובבים אותה עולים לאורך הספר. גם אווירת החיים בירושלים שלפני ובעת מלחמת השחרור. גם התר־בות החומרית במושבה (מרכיב שיש לו, לדעתי, חשיבות תיעודית בפני עצמו, בנוסף ומעבר למקום שהוא תופס בספר). ניתן לראות אפילו את התעבורה של ראשית המאה. כך, למשל, נמשכה הדרך מרחובות למלחמיה דרך יפו בדיליז׳אנס, משם באונייה שעצרה בחיפה בדרכה ללבנון, מחיפה לצמח ברכבת, ומשם למושבה בעגלות.

כל אלה מסופרים באהבה גדולה, אך הנוסטלגיה אינה מטשטשת את המבט. גל-עד מספרת גם על קטנוניות, נקמנות, קנאה, כאורחם ורבעם של בני-אדם. אין היא מהססת לספר איך מַפנים השכנים גב לאחיות פנטורין בעת מצוקתן, ואפילו מנסים להרוויח משהו על חשבונן. מתוא־רת עורמת איכרים, ניצול רגשות פטר־יוטיים למטרת רווח. בהרבה כאב-לב היא מציינת את הטעות הגדולה שעשו בני המושבה, כאשר העלימו עין מרוצח סדרתי שהסתובב ביניהם ובשל שיקולים שונים בחרו שלא להסגירו למשטרה הבריטית. עוד ועוד אנשים שילמו על כך בחייהם, בחירותם, בפרנסתם ובמקומות מגוריהם, עד שהבינו באיחור כי מעשי הרצח לא ייפסקו והסגירוהו למשטרה.

★

ספרה של מירית גל-עד שייך לסוגת הספרים האישיים, המתפתחת מאוד במקומותינו. אלה ספרים שנכתבים בדרך כלל על-ידי אנשים שאינם סופרים או כותבים מקצועיים, שעיסוקם ופרנסתם מצויים במקומות אחרים. הם מכוונים, במקרים רבים מאוד, להנצחת משפחתם או מפעל חיים — שלהם או של הוריהם וסביהם. אגב כך הם מספרים את תולדות החזון הציוני, החברה והמדינה ומשרט־טים את תווי פניהם של בוניה, מקימיה ומתיישביה. אלה שנשאו על גבם את ייסורי הקמתה, ארגונה וביסוסה, מלח־מותיה ומפעליה. לא רק אלה שהיו מנהיגי העשייה, גם פועליה ומפעיליה. לא רק הדמויות הציבוריות הידועות ומוכרות, גם אלה שנשארו בקטעים ארוכים בדרכם בצל.

ספרים אלה, המשרטטים את קווי המפעל הציוני מנקודת המבט של פועליו, את סיפורה של מדינת ישראל מזווית הראייה של מרכיביה, הם, לדעתי, מן הספרים החשובים ביותר הנכתבים עתה במקומותינו. לאיטם הם רוקמים תבניות לסוגה ספרותית חדשה. כמו בכל התחד־שות, ניסיונות רבים בה הם עדיין בר־סריים, אפויים למחצה, אולי לא עלו יפה. אחרים, כמו ספרה של מירית גל-עד, מרחיבים מאוד את תחומיה ומציבים לה כיווני התפתחות. כי איננו רואים ב״בת-שבע״ רק רצף של סיפורי זיכרונות. יש בספר גם שורת תחקירים היסטוריים, תרבותיים ואנתרופולוגיים, הכרוכים באיסוף חומר כמעט מארבע רוחות שמיים, יחד עם לימוד מדוקדק של אירועים ושחזורם. מחד הם מעצימים מאוד אירועים קטנים משולי ההיסטוריה הגדולה, כמו חנוכת בנין ביה״ס המקומי, או אימוץ ילדים שהועלו על-ידי הסוכנות היהודית על-ידי משפחות במושבה, ומ־אידך מוצבים אירועים היסטוריים ידו־עים בהקשרם האישי, הפרטי, הצנוע, כמו תיאור ׳השבת השחורה׳ שבמסגרתה נעצר אזרח בטעות, או העלייה לרגל של רספוטין, במהלכה עזר למאשה פנטורין, אמהּ של בת-שבע, לטפל בבנותיה הפעו־

טות בזמן ההפלגה. כל אלה מהווים את נשמת אפה של סוגה ספרותית חדשה זו.

★

בהכללה רחבה אפשר לומר כי שני דורות, הדור השני והדור השלישי, הם הכותבים היום את הספרים הללו. הדור הראשון כבר הלך לעולמו. הוא השאיר אחריו מעט מאוד ספרים פרטיים-אישיים כאלה, ורובם הגדול מצוי בתחום המסגרות ה'ממלכתיות', 'תנו־עתיות' או 'רשמיות' לסוגיהן. כאן מצוייר הפרט, בדרך כלל, כתבנית מוקטנת של המפעל הגדול. סיפורים אחרים עובדו כבר לתבניות ספרותיות או מחזאיות מוכרות ומקובלות. מצב זה הולך ומשתנה בשנים האחרונות. ההתקפות החוזרות ונשנות נגד שכבת מייסדי המדינה ולוחמי מלחמת השח־רור, יחד עם המהפכה הטכנולוגית שהניחה מקלדות ומדפסות על כל שול־חן עבודה פרטי, הם מחולליה וזרזיה. לשמחתנו מתרחש הדבר עוד בזמן שהדור השני, ברובו הגדול, מצוי במיטב שנותיו, והוא יכול לספר, לתעד ולהנציח את הוריו וסביו ומפעלי חייהם מזווית אותנטית ומרתקת. ■

ביקורת ספרים

מעבר לקניון

ברוך כהנא

ע ל

ספר הקניון

המדריך השלם לקניון העולמי

מאת: **ד"ר דניאל שליט**

ל התקופה בה אנו חיים ניתן לומר כמה וכמה דברים טובים. רובנו חיים בשפע שלא נודע כמותו מאז ומעולם. בכל קנה-מידה אפשרי, ה'אדם הממוצע' של היום חי בעושר ובביטחון אישי עליו יכול היה האדם האמיד של פעם רק לחלום. בנוסף, השכלתו רחבה יותר, זכויותיו נשמרות ביתר קפדנות, ויכולתו להשפיע על סביבתו מעוגנת בחוקי יסוד מוצקים. ההישגים הללו לא נוצרו יש מאין. נדרש מאמץ קולקטיבי של דורות רבים על-מנת ליצור ולבסס אותם, ואולי עדיין לא הושלמה המלאכה. האין לנו זכות לשמוח במערכת המופלאה שכבר נוצרה?

והנה הפרדוכס. ככל שהמערכת התר־בותית הופכת יותר ויותר מורכבת ומר־שימה, נעשה האדם החי בה אומלל יותר, בודד ומנוכר לעצמו ולסביבתו. כבר בראשית שנות השבעים כתב אלבין טופ־לר בספרו *הלם העתיד* כי "אין זה מקרה שאנשים כה רבים מגדירים את עולמנו כבית-משוגעים, וכי נושא הטירוף הפך למצרך כה נפוץ בספרות, באמנות, בדר־מה, ובקולנוע... הגישה של 'העולם השת־גע', סיסמאות בנוסח 'המציאות היא משענת קנה רצוץ', העניין הגובר בסמים מעוררי הזיות, אותה דבקות באסטרולו־גיה ובמסתורין, ביקוש האמת בתחושות עזות, באקסטזות ו'חוויות שיא', הנטייה לסובייקטיביזם קיצוני, ההתקפות נגד המדע, האמונה שהתבונה הוליכתנו שולל — כל אלו משקפים את החוויה היומיו־מית של המוני אנשים מן השורה, החשים שאינם מסוגלים עוד להתמודד באורח רציונלי עם התמורות בעולמם. מיליוני אנשים חשים עמומות בחולי המנסר בחלל, אך אינם מבינים את שורשיו..."[1]. מאז נראה שהדברים רק החריפו, והשא־לה בדבר 'שורשיו של החולי' נעשתה מציקה פי כמה. איך זה שיצרנו מערכת כה טובה, העובדת נפלא — המייצרת אומללות? האם נעשתה טעות כלשהי כבר בשלב התכנון הראשוני? ואם כן, מהי?

ראוי לציין שהשאלה אינה חדשה. טופלר, אותו ציטטתי, אינו אלא אחד משורה ארוכה של הוגים שהתאמצו להסביר את הפגם הבסיסי בעולם המ־ערבי המודרני. הפוסט-מודרניזם כולו, על כל ענפיו, יכול להיחשב לניסיון כזה. טענתו היסודית היא כזו: הפגם הנעוץ בשורש המודרניזם הוא **היהירות**, התנש־אותו של האדם המתיימר להבין הכל, לשלוט בכל, לכלול את הכל תחת נוסחה אחת, אידיאולוגיה אחת, או משטר אחד. גאווה זו — שהפוסט-מודרניזם מייחס אותה בדרך כלל ל"גבר המערבי הלבן" — מדחיקה בהכרח את סיפוריהם של אלה שאינם יכולים לחסות תחת כנפיה, קרי, מיעוטים גזעיים או רעיוניים, עניים, או חריגים למיניהם. אלה יוצרים לחץ פנימי המפורר בהכרח את התדמית הנאה של האמת המדעית המוחלטת, או של חברת שפע המתקיימת על פירות עמלם

הספר בהוצאת תוואי, 2004, 258 עמודים, כריכה רכה.

[1] *הלם העתיד*, עם עובד, ת"א, 1979, ע' 302.

של אלה שאינם שייכים אליה. כפי שציין הרב שרלו ב*הצופה*, "צריכים אנו להודות לבעלי המחשבה הפוסט-מודרנית אשר אפשרו לנו לצאת ממסגרת אטומה וללמוד את השפה הקיומית והאפשרויות השונות, את השיח המתלבט, את הזרימה ואת תיאוריית הפירוק...".[2]

טוב ויפה, אבל מהו מחירו של אותו פירוק? אמנם הרב שרלו עצמו מציין כי יש לתפישה זו גם "פירות באושים", הכוללים בין היתר את "עיקור העולם מקדושה, טהרה וצניעות".[3] נראה לי שהרב נקט פה בלשון מעודנת מדי. אם אין משמעות למושג כמו 'אמת', אם כל אידיאולוגיה אינה אלא 'שיח' סובייקטיבי, מהיכן תבוא הלגיטימציה, או אפילו היכולת, למאבק נחוש ברוע כלשהו? האם עוני מנוול של קבוצות גדולות הוא באמת רוע מוחלט, למשל, או שאמירה זו אינה אלא 'נרטיב' של פלוני 'סוציאליסט'? ובאווירה כזו, האם אין ממש בחרדתו של פרופ' דב לנדאו[4] מפני מגפת עוני (וכל יתר סוגי הרוע שישגשגו בעולם החדש) שתהיה הרסנית פי כמה מכל רעותיו של המודרניזם?

ד"ר דניאל שליט, ב*ספר הקניון* שיצא זה עתה, מציע הסבר משלו למצוקה האופפת את העולם המודרני. כמו הפוסט-מודרניזם, גם הוא רואה את היוהרה כחטאו הקדמון של העולם המודרני. אולם בניגוד לו, הוא אינו מסתפק ב"תיאוריית פירוק" ומניח יסודות לסינתזה חדשה.

ד"ר שליט מתאר את המציאות העכשווית כקניון צרכני גדל-ממדים: "הכל גדול, חזק, עצום, צבעוני, קולני, קופצני, מפתיע, מכה, מהמם ומדהים..." (19). אנו מוצפים בגירויים הנאבקים על תשומת-ליבנו: "אלפי דגמים של מכוניות, טלויזיות, וידיאו, תוכנות, משחקים, טלפונים, עזרי בית ומטבח, גינה ומשרד. עשרות מיני יוגורט, גבינות ולחם. קליניקות קונבנציונליות, אלטרנטיביות, הוליסטיות, מיסטיות, חבילות תיור, חוויות וריגושים. ערוצים ברדיו, בכבלים, בטלויזיה. תוכנות וחומרות, עדכונים ושדרוגים. מידע, היצע, סיכוי, פיתוי." (18).

תאמרו, מה רע? התשובה היא שאי אפשר לעצור לרגע ולסכם, אי אפשר לבנות תמונת עולם או 'מפה קוגניטיבית' שתאפשר לנו להחליט לאן רצוננו להגיע.

התמונה משתנה מידי רגע: "הכל משתנה, זז, דוהר, מסתחרר. בשעה שמילים אלה נקראות, אולי הן כבר מיושנות" (17). השפע אופף אותנו באופן שאינו משאיר מקום לבחירה אמיתית, ומציע במקומה בחירה מזויפת בין סוגים שונים של אושר מלאכותי, המוצעים לקנייה. ואם הסחרור הזה רע לאדם? אין זה רלוונטי, כל עוד המערכת ממשיכה לפעול ולייצר 'צמיחה'. עצם ההרהור אם הקניון אכן תורם לאושרו של האדם החי בו מחייב יציאה תודעתית ממנו, ויציאה כזו היא מסוכנת: "מי שאינו עסוק בייצור או בצריכה, כאילו איננו" (37). בעצם, לא רק 'כאילו'. תרבותנו מכילה קנסות ממשיים ביותר המוטלים על אלו שאינם משתתפים בחגיגה. וכפי שכותב שליט במקום אחר: "הקניון מאורגן ומחושב. בתוכו — ההנאות, ומחוץ לו — העניים וחסרי-הבית, ה'הומלס', אלה שלא עמדו בתשלומים, שכשלו במרוץ" (שיחות פנים, 103).

עד כאן מדובר בביקורת תרבות שכמותה אנו שומעים פעמים רבות בסוציולוגיה של היום (ולעתים רבות דווקא מפיהם של הוגים המזוהים עם הזרמים ה'פוסט-מודרניים' של השמאל). אלא שהמצוי במשנתו של שליט, כפי שפיתח אותה בשורת הספרים שקדמו לנוכחי, יודע שהוא מעגן את ביקורתו בתפישה שלמה ומגובשת של ההיסטוריה האנושית. עבורו הקניון ועולמו אינם אלא שיאו של מהלך היסטורי ארוך, שראשיתו, לכל המאוחר, ביוון העתיקה. התהליך כולו הוא עלייתו ונפילתו של 'האדם האוטונומי'.

ברמה היותר עמוקה, ניתן לראות את כל הסיפור כולו כבר בפרק ג' של בראשית (שם, 42). האדם, צלם א-לקים, מושם בגן-העדן "לעבדה ולשמרה". הנחש לוחש לו שלא די בכך, ועליו לשאוף למעלה, להיות "כא-לקים יודעי טוב ורע". האדם, כזכור, בוחר בדרכו של נחש. כבר בראשית ההוויה האנושית מנסה האדם לעמוד על רגליו שלו ולא להזדקק לחסדי בוראו. שאיפה זו עולה לו בניתוק מעצמו ובניתוק מן ההוויה הסובבת אותו: ארורה האדמה עבורך, בעצב תלדי, איבה אישית.

סיפורו של אדם משמש לשליט כמודל להבנת המציאות ההיסטורית, בפרט מאז תקופת יוון הקלאסית. אז הונחו היסודות לשאיפה לאוטונומיה, שהקניון אינו אלא שיאה המרהיב. הופעתה הראשונה של שאיפה זו היתה במישור ההכרתי. הפילוסופיה היוונית מחפשת את היסוד המופשט, הקבוע, העומד מאחורי התופעות הנגלות לחושים. קשה לנו לתפוס את העוצמה המהפכנית העומדת ביסוד החיפוש הזה, שכן הכרתנו מעוצבת כבר על-ידי החשיבה הפילוסופית. דווקא החשיבה המיתולוגית נראית לנו מוזרה. אלא שאם יש 'מצב טבעי' לאדם, זהו המצב המיתולוגי: "האדם המיתי הוא הרבה יותר מעורה בסובב אותו, הוא חש את הצומח והחי הרבה יותר מבפנים ממה שאנו מסוגלים להעלות על דעתנו המודרנית, לכן הוא חש גם קדושה בטבע יותר מאתנו..." (שם, 337).

בניגוד למיתוס, החשיבה הפילוסופית מתבוננת בעולם מבחוץ. איש המדע 'מבין' את העולם רק כשהוא הופך אותו למערכת מופשטת של מושגים פרי יצירתו. הוא מעמיד את עצמו מול הטבע כסובייקט חי מול אובייקט דומם, חודר למסתריו בלי שום תחושה של חילול קודש, ולמעשה בורא אותו מחדש במוחו. ההתחלה היתה צנועה: "כאשר מסתכל הפילוסוף היווני הקדום תאלס ממילתוס בעולם ואומר: 'הכל מים' — הרי מסמלות שתי המילים הצנועות האלה את מהפכת השכל לעומת המיתולוגיה..." (שם, 338). אבל ההתחלה הצנועה הזו הציבה את העיקרון: שום דבר אינו ממשי באמת אלא אם תורגם למונחיו המופשטים של השכל. המדע כולו הוא פיתוחו של העיקרון הזה. עולם שלם, מרהיב-עין בשלמותו המלאכותית, ההולך ומתרחק מן העולם הטבעי, החושי, שאנו חווים בפועל. הקניון הוא כבר פועל יוצא של הדינמיקה הזו: "הקניון משקף את מבנה הדעת המערבית. האדם המערבי הוא ה'הומו ספיינס', האדם היודע, איש הדעת. זו הדעת שאפשרה את הטכנולוגיה ואת מסחר הענק" (שם, 104).

המוסר הולך בעקבות המדע: "המחקר האובייקטיבי הוא הוא ההכנה לאתיקה אוטונומית. מיד כשמצליח האדם לצייר לעצמו עולם 'קדמון', 'טבעי' 'פיזיקלי', מנותק מבריאה מתמדת, הרי המסקנה המיידית ממנו היא ש'האדם הוא מידת כל הדברים'. חופשי ליצור לו 'נומוס', חוק מוסכם כטוב בעיניו, ובסוף התהליך עומד עולם אנושי מסוגר — הקניון" (שם, 105). בעולם כזה אין מחויבות כלשהי של האדם לעולם המקיף אותו, שהרי הוא עצמו מקור כל ערכיו.

והמעשה האנושי הולך בעקבות תפישותיו המוסריות. הטכנולוגיה כולה בנויה על התייחסות למציאות כאל אוב-

[2] *הצופה*, ער"ש 'מקץ', 04-12-11.
[3] שם.
[4] *הצופה*, 04-12-4.

ייקט דומם שניתן לנצלו כרצון האדם, שהוא בלבד מהווה סובייקט פעיל. העיקרון היסודי זהה: האדם אינו 'חלק' משום דבר. להיפך, הוא עומד מול מציאות דוממת שאינו חייב לה דבר. גם כאן נוצר עולם וירטואלי, מלאכותי, שלם ומקיף, המנסה לשחזר את המציאות הטבעית ובעצם לבוא במקומה. אין בכך שום פלא, שהרי מעשיו של אדם אינם אלא שיקוף של הכרתו. בטכנולוגיה, כמו במדע, שואף האדם לאוטונומיה, שאינה נקנית אלא במחיר ניתוקו מן המציאות החיה הסובבת אותו, ובסופו של דבר גם מעצמו.

כפי שלימדנו בובר, אין אדם יכול להפוך את זולתו לאובייקט מבלי להפוך לכזה בעצמו. ה'אני', שהוא חלק מ'אני-אתה', אינו דומה כלל ל'אני' שהוא חלק ממערכת ה"אני-לו" [I-It]. האדם האוטונומי, הרואה בעצמו תכלית כל, המעמיד עצמו מול המציאות כסובייקט מול אובייקט דומם, סופו שיתייחס כך גם לזולתו, ואפילו לעצמו. בסופו של דבר יחדל לחפש את הביטוי האותנטי של עצמו וישאף להשתלב במערכת הוויר־טואלית שהוא עצמו יצר. כאן נסגר המעגל: אשלייתו של האדם, שביכולתו לברוא עולם עצמאי מתוך חירותו המו־שלמת, הסתיימה בשעבודו המוחלט למ־ערכת שיצר. כך הגענו לאדם החדש, המשועבד לקניון אותו יצר.

הקניון, מסביר שליט, הוא כולו עולמו הגרנדיוזי של האדם ה'אוטונומי': "סגור מן הטבע שמתחתיו — האדמה, הנחלים, הימים, הצומח והחי, איתם נפגש האדם רק כמשאבים לניצול... וכן הוא סגור מכל מציאות שמעליו, מכל מציאות שמעבר לו: ובוודאי מן המציאות הרוחנית, הבוראת, הא-להית, שאותה אין הוא יודע כלל". דווקא לכן "הקניון הוא סמל ומשל לכל עולמו של האדם כיום" (21).

הסגירות הזו גובה מחיר כבד. הניתוק מן הקרקע וראיית הטבע כעוד אובייקט לניצול, הם שורש המשבר האקולוגי. לא שהסביבה אינה חשובה לאדם: הכל דורשים בשלומה (88). אבל מה אפשר לעשות מול כוחה הכובש של המערכת הכלכלית? היא תיקח את הדרוש לה בכל מחיר — הרי האלטרנטיבה היא ירידה בכמות המוצרים המוצעים למכירה (וב־מבנה הכלכלי הנוכחי, משבר כלכלי, אבטלה, אומללות ועוני).

אלא שהניתוק מן המציאות הרוחנית גובה מחיר יקר פי כמה. במציאות ש'ערך' מוגדר כמחיר כספי (38) ו'רוחניות' היא מוצר כלכלי הנמכר ב'חנויות מיסטיקה' (138), ממילא אין הבדל בין אמת לשקר, בין גבוה לנמוך, בין יופי לכיעור (150). שכן יכולתנו להשתמש במושג האמת מותנה בהכרתנו במציאות שמעבר לי־חסיות הכרתנו, מציאות היכולה להיות קריטריון להכרעה בין קביעות מנוגדות (כמו הניסוי במדע). יכולתנו לקבוע מסמ־רות ערכיות תלויה בהכרתנו שיש מושג של 'טוב' שאינו תלוי בנו, אלא להיפך — אנו נשפטים לאורו. ללא הכרות אלו הכל-כולל-הכל אינו אלא שורה ארוכה של מוצרים המוצעים למכירה לכל דורש. המחיר הבלתי-נמנע הוא התפרקות כל מוסר וערך, וממילא כל סמכות, כל מבנה חברתי (97). התפרקות המשפחה (102) אינה אלא תוצר לוואי של המהלך. המחיר נגבה במונחים של אושר אנושי, באומללות הכללית המתפשטת. ואולי חשוב יותר המחיר הנגבה במונחי הער־כים שפעם ראינו אותם כנצחיים, כמו החירות הרוחנית, או היכולת לשאוף לגבהיו של עולם **הרוח** גם כשאינם נושאים עמם **רווח** ישיר...

האם אפשר, לאור הניתוח הזה, לדבר על חירות ממשית? רבים טוענים שהמ־ציאות המתוארת היא החירות בהתגל־מותה, שהרי יכול אדם לבחור כל שהוא רוצה בו. אין אדם נולד לתוך זהות, כפי שהיה הדבר בימי קדם. אפילו אינו צריך ליצור אותה או להיאבק עליה, כמו בעידן המודרני. על כל מדף ממדפיו של הקניון מונחים חלקי זהות מוכנים וכל שעלי לעשות הוא לבחור, לקנות ולהרכיב בבית. מה רצונך להיות, אדוני? גבר? אישה? דתי? חילוני? אין צורך לקנות דת שלימה, אדוני. זה בא בחלקים, לפי משקל. וזהות מינית כבר בחרת?

מה חסר בחופש המוחלט הזה? אולי היכולת להתקומם כנגד הקניון עצמו ולהציע לו חלופות. כל רעותיו החולות של הקניון, כפי שמתאר אותן שליט, מוצגות לנו כחוקי טבע יסודיים שהקם נגדן כאילו קם כנגד המציאות עצמה ויש להרחיקו מן השיח הכללי. מערכת כללים סמויה, אך הדוקה מאד, קובעת אילו אידיאלים אפשר לקנות ברגע נתון. כנגד כל מה שחורג מן הכללים, מופעלת מיד מערכת משומנת היטב של דיכוי. דוגמא מעולה יש לנו היום, ב'תכנית ההתנתקות' העכשווית. ברגע שהוחלט כי האידיאה הלאומית אינה ניתנת לקנייה בתנאים של היום (כמו שמנסים פרשנים כלכליים שונים לשכנע אותנו, שלימות הארץ פשוט עולה יותר מדי במונחים של תל"ג...) מיד מוצאים הדוגלים בה מן ה'שיח' הציבורי וזכויותיהם הבסיסיות ביותר נשללות.

מן הניתוח עולה מסקנה מפתיעה לגבי הפוסט-מודרניזם. נראה שזרם זה, שלכ־אורה כולו ביקורת תרבות אמיצה, אינו אלא חלק בלתי-נפרד מ'עולם הקניון'. כשם שהמערכת הכלכלית-חברתית של הקניון מפוררת את חייו של האדם לאוסף בלתי-נגמר ובלתי-נשלט של אפי־זודות צרכניות, כך מפורר הפוסט-מודר־ניזם את עולמו הערכי וההגותי ומונע כל אפשרות ליצור אידיאולוגיה שתתייצב מולו באופן ביקורתי: "אם המודרניזם היה טוטליטרי בהשתלטות שלו על כל מרחבי המציאות, הרי הפוסט-מודרניזם נוטה לטוטליטריות לא פחותה בכך שאין הוא מרשה שום דעת מוצקת" (123). הביקורת, המוצדקת ביסודה, של אותם הוגים — מופנית בחלקה הגדול כלפי העידן ה'מודרני' שחלף מן העולם, ומשר־תת בכך את המערכת הדכאנית של ההווה: "כמה מפליא התיאום שבין הקניון לבין מבקריו!" מתפעל שליט (135), המכנה את ההגות החדשה "קומת התצפית" של הקניון (112).

ניתן לתאר זאת כך: ממש כמו הפו־סט-מודרניים, שליט מבקר את יוהרתו של העידן המודרני שחלף. כמותם הוא סבור שהקניון הוא ביטוי ליהירותו של האדם, המאמין ביכולתו לברוא עולם בכוחות עצמו. הנה, הוא אומר, הצלחנו במשימה — אבל במחיר הניתוק מכל מה שמעבר לנו. רצינו להיות כא-להים והפכנו עצמנו לאלילים. הקניון הוא התוצר הנהדר של המאמץ המרוכז הזה, ולכן הוא חייב להתפורר.

אבל כאן נפרדות דרכיהם. הפוסט-מודרניים מקבלים בעצם את ההנחה המודרניסטית, לפיה אין מעבר לאדם. לכן התפוררותו של האדם היא עבורם התפוררות המציאות עצמה. אופקיהם אינם יכולים להרחיק מעבר להתפוררות עצמה.

שליט דוחה את ההנחה הזאת. אמון על תורת הסוד היהודית, הוא רואה באדם כלי היכול לקבל את האור הא-להי המופלא שמעבר לו. לכן הוא אינו נעצר בייאוש אלא מסוגל לצפות לאופק המשתרע מעבר לו: "דווקא כדי שהטכנולוגיה לא תהרוס את עצמה, חייבות להיות לה נקודות ביקורת הנמצאות לגמרי, לחלוטין מעבר לה... חייבים להיות ערכים שמעבר לערך הכספי. חייבת להיות עמדה מוסרית

המכוונת את החיים" (31). לכן, גם אם "יכול בהחלט להראות שכמעט אין מה לעשות, המערכות גלובליות וטוטלי־טריות מדי..." (178), בכל זאת "בתחום אחד יש פעולה חיובית שיכולה להיע־שות על ידי כל יחיד, והיא — תחום המודעות, המחשבה, העמדה" (178). נקודת המוקד היא "האחיזה בהוויה שמעבר [שהיא] פותחת בפנינו את הדרך לשיקום הכרת עצמו של האדם" (180).

זה הכל? ודאי שלא. זו ההתחלה. מכאן צריך להתחיל לחשוב איך מפת־חים תובנה בסיסית כזו למערכות שלמות של חיים, שיתבטאו גם בדפו־סים משפטיים (212), כלכליים (222), ועוד. חשוב לזכור כי גם העולם המו־דרני נולד, ככל הנראה, במחשבתם של הוגים בודדים שיצרו את תמונת האדם האוטונומי, הקיים בזכות מחשבתו העצמית בלבד ("אני חושב משמע אני קיים"). ההתחלות הצנועות האלו הפכו לזרם הכביר שיצר, בסוף הדרך, את הקניון עצמו. הגיע הזמן, אומר שליט, להתחלה חדשה.

ושוב, אי אפשר בלי להזכיר את המציאות הפוליטית. המחנה הלאומי בישראל עומד היום מול התמודדות קשה וכואבת, דחופה ומעיקה. לכאורה, בתקופה כזו כל עיסוק ביסודות התרבות הוא בגדר מותרות, ומוטב לרכז את הכוחות במאבק המיידי. אין אשליה מסוכנת מזו. שליט טוען כי המאבק המדיני אינו אלא פרט במאבק נרחב פי כמה, המתנהל על התודעה הלאומית והכללית (168), והרעיון מפותח יותר בהרחבה בפרק *שיחות פנים*, (עמ' 116 ועמ' 197 ואילך). אי אפשר לדבר על ארץ-ישראל במסגרת תודעה שאינה מכירה במושג הלאום כמושג המייצג ממשות, ושאינה מכירה בשום ערך מעבר לחירותו הצרכנית של הפרט. בעולמו של הקניון אין לעמדתנו שום ייצוג אפשרי, וגם אם תנומק בהיגיון מוצק, היא תישמע כדברי הבל. אי אפשר להתווכח על המסקנות כל עוד לא ביססנו את ביקורתנו על היסודות עצמם. זה פשוט לא יילך.

★

חשבתי לסיים כאן את מאמר הביקורת, והנה הגיע לידי ספר חדש של הרב יהושע שפירא, ושמו *מציץ מן החרכים*. ספר יפה הראוי לסקירה עצמאית, ומתמודד גם הוא עם המהלכים הרוחניים של דורנו. שמחתי לקרוא בו משפטים שכאילו נלקחו מהגותו של שליט, כמו למשל: "כל עולם הטכנולוגיה והקידמה, מימי דור הפָּלגה, מוכר לנו מאד. עולם משוכלל הממציא ומקדם, הולך וקובע, יותר מבכל דור אחר, כי האדם הוא הריבון. איש הקניון, היזם והמפעיל, המוכֵר והקונה, המנותק מבוראו לגמרי".[5] אם היו לי ספקות לגבי השפעתו, המודעת או הסמויה, של ד"ר שליט על דברים אלו, בא הביטוי "איש הקניון" והתירם. טוב שהגות מחלחלת ומשפיעה, טוב שנוצר דיאלוג פנימי, ולו בתחומי ציבור שהוא מצומצם יחסית. למרות שרוב הציבור הישראלי כמעט שאינו מודע לדיאלוג הזה, עצם קיומו מעורר תקווה גדולה. ■

[5] שפירא, שם, ע' 61.